

IQTISODIYOTNI RAQAMLASHTIRISH SHAROITIDA MINTAQALARDA XIZMAT KO'RSATISH SOHASIDA INSON KAPITALIDAN FOYDALANISHNING NAZARIY-METODOLOGIK ASOSLARI

Bakirov Qobiljon Mamatyusupovich

Namangan davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

qobak0704@gmail.com, tel: +998 972577319

Annotatsiya. Mazkur tadqiqotda iqtisodiyotni raqamlashtirish sharoitida mintaqalarda xizmat ko'rsatish sohasida inson kapitalidan foydalanishning nazariy-metodologik asoslari chuqur tahlil qilinadi. Inson kapitali raqamli iqtisodiyot davrida an'anaviy "bilim-malaka" yondashuvidan kengroq mazmunga ega bo'lib, raqamli savodxonlik, analitik fikrlash, texnologiyalarni o'zlashtirish tezligi, adaptiv ko'nikmalar va innovatsion kompetensiyalar bilan boyigan ko'p qatlamli tizim sifatida namoyon bo'ladi. Xizmatlar sektorida mehnat unumdorligining o'sishi aynan ushbu raqamli kompetensiyalar, bilimlar arxitekturasini va intellektual mehnat ulushining kengayishi bilan belgilanadi. Tadqiqotda Shults, Bekker, Mintser kabi klassik yondashuvlar raqamli transformatsiyaning yangi talablari bilan integratsiya qilinib, inson kapitalini baholashning konseptual modeli ishlab chiqilgan. Metodologiyada xarajat va daromad yondashuvlari, kompetensiya-indeks yondashuvi, raqamli infratuzilma indikatorlari va mehnat unumdorligi ko'rsatkichlaridan kompleks foydalanilgan. Natijada inson kapitalining sifat darajasi mintaqaviy xizmatlar sohasidagi innovatsion faollik, texnologik modernizatsiya va iqtisodiy o'sishning asosiy drayveri sifatida ilmiy asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: inson kapitali, raqamli iqtisodiyot, raqamli kompetensiyalar, xizmatlar sohasi, mehnat unumdorligi, bilimlar arxitekturasini, innovatsion salohiyat, metodologik model, raqamli transformatsiya, hududiy rivojlanish.

Raqamli iqtisodiyotning jadal shakllanishi mintaqalarda xizmat ko'rsatish sohasining strukturaviy tarkibini tubdan yangilab, inson kapitalining iqtisodiy resurs sifatidagi rolini yanada kuchaytirmoqda. Xususan, raqamli transformatsiya sharoitida inson kapitali endilikda an'anaviy "bilim-malaka" yondashuvidan tashqari raqamli kompetensiyalar, analitik fikrlash, texnologiyalarni tez o'zlashtirish, moslashuvchan kasbiy ko'nikmalar, innovatsion tafakkur kabi kengaytirilgan tarkibiy elementlarni o'z ichiga oladi [1]. Xizmatlar sektorining mehnat talabchan tarmoqdan raqamli xizmatlar tarmog'iga o'tishi ushbu komponentlarning iqtisodiy samaradorlikka ta'sirini sezilarli darajada kuchaytirdi. Intellektual mehnatning ulushi oshgani sari inson kapitali xizmatlar sohasining asosiy ishlab chiqarish omiliga aylandi [2].

Xalqaro tadqiqotlar natijalari ham mazkur jarayonning global ahamiyatini tasdiqlaydi. OECD va ILOning o'quv-innovatsion iqtisodiyot bo'yicha baholashlarida raqamli savodxonlik va texnologik kompetensiyalar yetishmovchiligi xizmatlar sektorining o'sish sur'atlarini 20–40 foizgacha pasaytirishi mumkinligi qayd etiladi [3]. Jahon miqyosidagi bu tendensiyalar mintaqalar kesimida yanada keskinroq aks etadi: raqamli infratuzilma darajasi, kadrlar malakasi, IT-ko'nikmalar sifati hududlararo tafovutlarning asosiy sabablaridan biri sifatida ko'rilmoqda. Mintaqalarda xizmatlar sektorining raqobatbardoshligi avvalo inson kapitalining texnologik tayyorgarligi bilan belgilanayotganini ko'rsatadi.

O'zbekiston sharoitida xizmat ko'rsatish sohasining iqtisodiyotdagi ulushi ortib borayotgani, raqamlashtirilgan operatsiyalar hajmining kengayishi va yuqori malakali mutaxassislariga bo'lgan talabning barqaror o'sishi inson kapitalining sifat ko'rsatkichlarini strategik ahamiyatga ega omilga aylantirmoqda. Xizmatlar sektoridagi mehnat unumdorligi raqamli kompetensiyalar, innovatsion salohiyat, kasbiy moslashuvchanlik va bilimlar arxitekturasini kabi parametrlar bilan bevosita determinatsiyalanadi. Bu esa inson kapitalini baholashda nafaqat xarajat va daromad yondashuvlari, balki integratsion kompetensiya indeksleri, sifat ko'rsatkichlari va texnologik tayyorgarlik indikatorlarini qo'llash zaruratini yuzaga keltiradi [4].

Raqamli transformatsiya jarayonlarining jadallashuvi xizmatlar sohasida yangi kasblar, yangi texnologik jarayonlar va yangi bilim sohalarining paydo bo'lishiga olib kelmoqda. Jahon iqtisodiy forumining "Kelajak kasblari" prognozleri ham aynan xizmatlar segmentida raqamli ko'nikmalarga bo'lgan talab eng tez sur'atlarda o'sishini ta'kidlaydi [5]. O'zgarishlar mintaqalarda inson kapitalidan foydalanish mexanizmlarini qayta ko'rib chiqish, raqamli kompetensiyalarni rivojlantirish bo'yicha tizimli choralarni kuchaytirishni talab etmoqda.

Shu tariqa, mavzuning dolzarbligi inson kapitalining raqamli iqtisodiyotda strategik resursga aylanishi, xizmatlar sektorining o'sishi va hududlararo raqobatbardoshlikni belgilovchi asosiy omil sifatidagi roli bilan belgilanadi. Nazariy-metodologik baza mazkur jarayonlarni chuqur tahlil qilish, inson kapitalining zamonaviy tarkibini aniqlash va uning mintaqaviy xizmatlar sohasidagi ta'sir mexanizmini asoslashda muhim ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi.

Namangan viloyati va uning tumanlarida xizmat ko'rsatish sohasida inson kapitalidan foydalanish samaradorligini aniqlash maqsadida 2017–2024 yillar oralig'ida shakllangan makroiqtisodiy ko'rsatkichlar, raqamlashtirish asosida tahlil qilindi. Ayniqsa, ko'p omilli regressiya modeli natijalarida aks etgan xizmatlar hajmi, raqamli texnologiyalarni joriy etish darajasi, korxonalar soni, bandlik va o'rtacha ish haqi kabi indikatorlarning o'zaro bog'liqligi mintaq xizmatlar bozorining transformatsion xarakterini chuqur yoritishga imkon beradi. Ushbu tahlil hududlarda raqamlashtirishning inson kapitali sifatiga ko'rsatgan ta'sirini, xizmatlar sektoridagi

strukturaviy siljishlarni hamda bandlik dinamikasining innovatsion omillar bilan bog'liqligini aniqlashga qaratilgan bo'lib, ilmiy modelning real holatdagi tasdig'ini baholashga xizmat qiladi

Namangan viloyatida 2017–2024 yillar davomida xizmat ko'rsatish sohasining rivojlanish dinamikasini aniqlash maqsadida xizmatlar hajmi, korxonalar soni, bandlik ko'rsatkichlari, o'rtacha ish haqi va raqamlashtirish darajasining o'zgarishlari kompleks tarzda tahlil qilindi. Mazkur indikatorlar xizmatlar sektorining transformatsion rivojlanish trayektoriyasini aniqlovchi asosiy determinatsion omillar bo'lib, ularning yillik o'sish sur'atlari inson kapitalidan foydalanish samaradorligi hamda raqamli iqtisodiyot bilan integratsiyalashuv darajasini bevosita ko'rsatib beradi. Ushbu jadval mintaqada xizmatlar bozorining kengayishi, texnologik modernizatsiya va mehnat resurslarining sifat tarkibidagi o'zgarishlarni o'lchashda muhim empirik asos vazifasini bajaradi.

1-jadval.

Namangan viloyatida xizmatlar asosiy makroindikatorlari

Yil	Xizmatlar hajmi	Korxonalar soni	Bandlik	O'rtacha ish haqi	Raqamlash darajasi
2017	11 200	4 310	128.4	1 120	14
2018	12 500	4 580	130.1	1 240	18
2019	13 900	4 920	132.5	1 380	23
2020	15 400	5 230	136.0	1 520	30
2021	17 800	5 610	138.4	1 710	38
2022	20 600	6 040	141.2	1 940	45
2023	23 900	6 530	144.1	2 210	52
2024	27 800	7 010	147.0	2 500	61

Manba: OECD raqamli iqtisodiyot bo'yicha hisobotlari asosida muallif ishlanmasi.

2017–2024 yillar davomida xizmatlar hajmining 11,2 trln so'mdan 27,8 trln so'mga oshgani (+148%) viloyatda xizmatlar sektorining izchil kengayib borayotganini ko'rsatadi. Korxonalar soni ushbu davrda 4 310 tadan 7 010 taga yetib, 62,7 foiz o'sishga erishgan. Bandlik ko'rsatkichi 128,4 ming kishidan 147 ming kishiga oshgan bo'lib, xizmatlar sektorida mehnat bozorining barqaror kengayishini aks ettiradi. O'rtacha ish haqi 1,12 mln so'mdan 2,5 mln so'mga ko'tarilgan, raqamlash darajasi esa 14 foizdan 61 foizgacha o'sib, texnologik modernizatsiya jarayonining keskin tezlashganini ko'rsatadi.

Ushbu dinamik o'zgarishlar mintaqada xizmatlar sektorining transformatsion bosqichdan innovatsion rivojlanish bosqichiga o'tganini anglatadi. Xususan, raqamlashtirish darajasining izchil o'sishi xizmatlar ko'rsatish jarayonlarida avtomatlashtirish, elektron platformalar, raqamli to'lovlar, masofaviy xizmatlar va

axborot texnologiyalaridan foydalanish ulushining ortib borishini ta'minlagan. Raqamli texnologiyalarni joriy etish qisqa muddatda xizmatlar sektorida strukturaviy bosim yaratsa-da, o'rta va uzoq muddatda mehnat unumdorligi va qo'shimcha qiymat yaratish salohiyatini sezilarli oshiradi.

Mazkur jadval 2017–2024 yillar davomida Namangan viloyati tumanlarida xizmat ko'rsatish sohasida raqamlashtirish jarayonlarining bosqichma-bosqich o'sishini aks ettirib, hududlar kesimida raqamli infratuzilmaning shakllanish sur'atlari va texnologik modernizatsiya darajasidagi farqlarni aniqlash imkonini beradi. Raqamlashtirish darajasi mintaqa xizmatlar sektorida inson kapitalining sifat ko'rsatkichlari, mehnat unumdorligi va xizmatlar bozori samaradorligining asosiy drayveri hisoblanadi. Ushbu jadval hududlararo nomutanosiblikning digital ko'rinishini aniqlash uchun muhim empirik asos yaratadi(2-jadval).

2-jadval.

Namangan viloyati tumanlarida xizmat ko'rsatish sohasida raqamlashtirish darajasi(%)

Tumanlar	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Namangan sh.	22	28	34	41	49	56	62	68
Chortoq	11	15	19	24	30	37	44	51
Chust	13	16	22	28	35	43	50	58
Pop	10	14	18	23	29	35	41	48
Uychi	12	16	21	27	34	41	47	54
Yangiqo'rg'on	9	13	17	21	28	34	40	47
To'raqo'rg'on	11	15	20	25	32	39	46	53
Kosonsoy	12	17	22	28	35	42	49	56
Norin	10	13	17	22	28	35	42	48
Mingbuloq	9	12	16	21	27	33	39	46
Uchqo'rg'on	11	15	19	24	30	36	42	49

Manba: Namangan viloyati statistika boshqarmasi ma'lumotlari asosida muallif ishlanmasi

2017–2024 yillar mobaynida Namangan shahrida raqamlashtirish darajasi 22 % dan 68 % gacha oshgani, Chust va Uychi tumanlarida esa mos ravishda 13 % dan 58 % gacha va 12 % dan 54 % gacha ko'tarilgani hududlarda digital transformatsiya eng yuqori sur'atlarda amalga oshganini ko'rsatadi. Yangiqo'rg'on, Mingbuloq va Chortoq tumanlarida o'sish nisbatan pastroq bo'lib, ular 8 yillik davr davomida 38–40 foizlik ko'tarilish bilan chegaralangan. Kosonsoy va To'raqo'rg'on tumanlarida esa o'sish barqaror bo'lib, 2017 yilga nisbatan 2024 yilda raqamlashtirish darajasi 24–31 punktga oshgan.

Umuman olganda, raqamlashtirish darajasining tizimli o'sishi barcha tumanlarda xizmatlar ko'rsatish jarayonlarining avtomatlashtirilishi, raqamli xizmat platformalarining joriy etilishi va inson kapitalining raqamli kompetensiyalar bilan boyishi bilan bog'liq ekani ko'rinadi. Raqamlashtirish darajasidagi hududlararo tafovutlar esa mehnat bozorining malaka tarkibi, texnologiyaga kirish imkoniyatlari va mahalliy infratuzilma rivoji bilan belgilanadi.

2017–2024 yillar davomida Namangan viloyati va uning tumanlarida xizmat ko'rsatish sohasining rivojlanish dinamikasi tahlili shuni ko'rsatadiki, xizmatlar hajmi, korxonalar soni, bandlik ko'rsatkichlari, o'rtacha ish haqi hamda raqamlashtirish darajasi o'rtasida kuchli o'zaro bog'liqlik mavjud bo'lib, bu bog'liqlik hududlar kesimida inson kapitalining sifat tarkibi va raqamli transformatsiya jarayonlarining intensivligi bilan belgilanadi. Raqamlashtirish darajasining izchil o'sishi xizmatlar sektorida innovatsion faoliyatning kuchayishiga, mehnat unumdorligining oshishiga va qo'shimcha qiymat yaratish salohiyatining kengayishiga xizmat qilgan, biroq tumanlar o'rtasidagi raqamli tengsizlik hali ham saqlanib qolganini ko'rsatadi.

Tadqiqotda 2017–2024 yillar davomida Namangan viloyati xizmat ko'rsatish sohasining raqamli transformatsiyasi, inson kapitalining sifat tarkibi va mehnat resurslaridan foydalanish samaradorligi ishlab chiqilgan nazariy-metodologik model asosida baholandi. Xizmatlar hajmi, korxonalar soni, bandlik, o'rtacha ish haqi va raqamlashtirish darajasining yillik dinamikasi sektor taraqqiyotining asosiy indikatorlari sifatida qaralib, ular o'rtasidagi uzviy bog'liqliklar aniqlashtirildi.

Birinchidan, xizmatlar hajmining 2017–2024 yillarda sezilarli o'sishi, korxonalar sonining ko'payishi va ish haqi darajasining ikki baravarga oshishi raqamli texnologiyalarning joriy etilishi bilan uyg'un kechganini ko'rsatadi. Raqamlashtirish darajasining 14 foizdan 61 foizgacha oshishi xizmatlar sektorida texnologik modernizatsiya, avtomatlashtirilgan jarayonlar va raqamli platformalardan foydalanishning kuchayganini tasdiqlaydi. Bu jarayonlar mehnat unumdorligi, xizmatlar sifati va bozor samaradorligini oshirishda hal qiluvchi omil bo'lib xizmat qildi.

Ikkinchidan, tumanlar kesimidagi farqlar raqamli tengsizlikning saqlanib qolayotganini, inson kapitalining sifati, infratuzilma imkoniyatlari va raqamli ko'nikmalar darajasida tafovutlar mavjudligini ko'rsatadi. Shunga qaramay, barcha tumanlarda raqamlashtirishning barqaror o'sishi taklif etilgan differensial yondashuvning amaliy ahamiyatini tasdiqlab, hududlarda xizmatlar sohasini innovatsion rivojlantirish uchun inson kapitalini sifat jihatdan kuchaytirish zarurligini asoslab beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Becker, G. S. Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis. Chicago University Press, 1993
2. Schultz, T. W. Investment in Human Capital and Economic Growth. American Economic Review, 1961.
3. International Labour Organization (ILO). Skills for the Digital Economy: Global Assessment Report. Geneva, 2020.
4. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). Digital Competitiveness and Skills Dynamics. Paris, 2019.
5. World Economic Forum. The Future of Jobs Report. Geneva, 2023.